

PREPARATION AND DEFENSE OF DISSERTATIONS IN HUMAN GEOGRAPHY IN UKRAINE (HISTORICAL AND SCIENTIFIC ANALYSIS)

¹Yaroslav OLIYNYK, ²Sergiy SHEVCHUK

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

²Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

¹oliynik_ya@univ.kiev.ua, ²S_Sevchuk@online.ua

Abstract: The topicality of historical and scientific research in human geography can be defined by means of scientific methodological principles as the goal to overview all dissertations in specific historical terms has never been set before. The importance of this research in human geography can't be denied since it correlates not only with the analysis of science in the past, but the definition of the development perspectives as well. The internal patterns and needs of human geography as well as the social needs to improve the status and efficiency of modern human-geographical research require studies of scientific schools in geography that can be fulfilled through the analysis of dissertations. The article analyzes historical and scientific process of creating the dissertation preparing system in human geography in Ukraine. The systemic changes in training experts in human geography have been shown in chronological order from the late XIX to early XXI centuries. The particular attention has been devoted to the dynamics of dissertations and their topics that were characteristic for different periods. The list of candidates of PhD and doctoral degrees and the time of their defense have been first made. Based on the analysis of the number of dissertations defended, the author shows the position of human geography in the scientific potential of Ukraine. The outcomes include detailed information about the ways of preparing dissertations, their themes and the impact they have on the formation of Ukrainian scientific schools in human geography. Special attention has been paid to the issues of functioning of the specialty "economic and human geography" in the process of the higher education system reforming.

Key words: Ukrainian human geography, scientific school, dissertation.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.3-18>

UDC: 911.3:94:001.32(477)

ПІДГОТОВКА ТА ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ (ІСТОРИКО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ)

¹Ярослав ОЛІЙНИК, ²Сергій ШЕВЧУК

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

²Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

¹oliynik_ya@univ.kiev.ua, ²S_Sevchuk@online.ua

Резюме: Актуальність історико-наукових досліджень у суспільній географії визначається методологічними засадами науки, оскільки ніколи раніше не ставилася мета вивчення усього її дисертаційного фонду у конкретно-історичному відношенні. Важливість такого дослідження в суспільній географії є незаперечним, оскільки воно пов'язане не тільки з аналізом минулого науки, а й з визначенням перспектив розвитку. Внутрішні закономірності та потреби розвитку суспільної географії, а також соціальні потреби підвищення статусу та ефективності сучасних суспільно-географічних досліджень вимагають якнайшвидшого вивчення наукових шкіл у географії, що може бути успішно реалізоване крізь призму дисертаційних досліджень. У статті здійснено історико-науковий аналіз процесу становлення системи підготовки дисертаційних досліджень в Україні із проблем суспільної географії. У хронологічній послідовності показано системні зміни у підготовці наукових кадрів суспільних географів починаючи із кінця XIX до початку XXI ст. Особлива увага звертається на динаміку та тематику дисертаційних досліджень, що була характерною для того чи іншого етапу. Вперше складено перелік здобувачів наукових ступенів доктора і кандидата наук за часом захисту дисертації. На основі аналізу кількісних показників захистів дисертаційних робіт також показано місце суспільної у структурі наукового потенціалу України. Результати дослідження містять вичерпну інформацію про умови підготовки дисертаційних досліджень, їх тематичну спрямованість та вплив на формування української наукової школи суспільної географії. Особливо звертається увага на проблемних питаннях щодо функціонування спеціальності «економічна та соціальна географія» у контексті реформування системи вищої освіти.

Ключові слова: суспільна географія в Україні, наукова школа, дисертація.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.3-18>

УДК: 911.3:94:001.32(477)

Постановка проблеми дослідження.

Аналіз сучасних досліджень з історії української суспільної географії, свідчить, що дослідження особливостей підготовки наукових кадрів у цій галузі ще не було предметом окремого дослідження, поза увагою вчених залишилися й особливості зміни змісту та особливостей підготовки дисертаційних досліджень із суспільної географії на різних історичних етапах. Проведений нами аналіз дисертаційних досліджень, істотно розширює уявлення про межі її об'єктної й предметної сфери, об'єктивно оцінити внесок конкретних наукових шкіл у науку, з'ясувати сучасний стан, напрями розвитку, ступінь розробки методології, теорії та методики науки. Такий аналіз забезпечує можливість представити суспільну географію не лише через монографії, підручники чи навчальні посібники, а ознайомитися з еволюцією наукового знання упродовж тривалого часу, простежити науково-методичні підходи в науці, репрезентовані різними науковими школами. Мета публікації – простежити тематику захищених в Україні докторських і кандидатських дисертацій із суспільної географії як важливого чинника пізнання історії розвитку науки та формування наукових шкіл.

Аналіз останніх публікацій і джерельної бази дослідження. В історії української суспільної географії були лише окремі спроби аналізу її дисертаційного фонду у дослідженнях Л. Руденка та В. Нагірної [1, 5], що включали аналіз дисертацій захищених на спеціалізованій вченій раді Інституту географії НАН України за 1992–2008 рр. Проблеми та перспективи української суспільної географії початку ХХІ ст. крізь призму дослідження дисертаційних досліджень висвітлено у праці К. Мезенцева [4], у межах аналізу напрямків суспільно-географічних досліджень простежено тематику дисертаційних досліджень, що репрезентують той чи інший напрямок. Наукометричний аналіз дисертаційних досліджень реалізовано у наших попередніх дослідженнях [8]. Разом з тим, ніколи раніше не ставилася мета комплексного історико-наукового дослідження дисертаційного фонду суспільної географії за весь час її функціонування як самостійної науки. Важливість такого дослідження в суспільній географії є незаперечним, оскільки воно пов'язане не тільки з аналізом минулого науки, а й з визначенням перспектив розвитку. Внутрішні закономірності та потреби розвитку суспільної географії, а також соціальні потреби підвищення статусу та ефективності сучасних суспільно-географічних досліджень вимагають якнайшвидшого аналізу попереднього досвіду наукових досліджень.

Для аналізу використано матеріали дисертаційних робіт (власне дисертації, автореферати, архівні матеріали по захисту дисертацій) наукових спеціальностей суспільної географії у різних варіантах її існування: «економічна географія», «економічна географія СРСР», «економічна географія зарубіжних країн», «економічна та соціальна географія». При цьому розглянуто дисертації, виконані українськими

вченими на території України чи поза її межами, а також іноземними здобувачами під керівництвом українських учених. Місце захисту дисертацій ми не враховували. До огляду ми включили також докторів економічних наук, зокрема тих, які були або кандидатами географічних наук, або тема їх дисертації лежала у площині суспільної географії, або ж вони створили власні економіко-географічні (суспільно-географічні) школи.

Джерельну базу дослідження склали матеріали архівних особових справ здобувачів наукових ступенів 1930–1960-х років (Інститут архівознавства НАН України – фонд 360, Державний архів міста Києва – фонд 1246) та автореферати дисертацій починаючи з 1948 р. (перші автореферати з економічної географії в УРСР були видрукувані у 1949 р. – О. Томчук «Полтавська область: економіко-географічна характеристика», М. Русаков «Дрогобицька область УРСР: досвід економіко-географічної характеристики», І. Кугукало «Рівненська область УРСР (економіко-географічна характеристика)», Л. Корецький «Волинська область УРСР: економіко-географічна характеристика»), основний масив яких зберігається у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського та бібліотеці Інституту географії НАН України. Загалом у процесі виконання дослідження було проаналізовано понад 600 дисертацій чи їх авторефератів, які були підготовлені у межах предметної сфери суспільної географії в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття. Через окремі об'єктивні причини (відсутність відомостей у НБУ імені В.І. Вернадського, Російській державній бібліотеці, Науковій бібліотеці імені М. Максимовича, Бібліотеці Інституту географії НАН України чи архівних установах) ми припускаємо, що окремі дисертаційні дослідження могли лишитися поза нашою увагою, однак їх кількість не може перевищувати 5 % від загального масиву опрацьованих нами матеріалів.

Виклад результатів дослідження. На початку ХХ ст. центрами підготовки наукових кадрів у галузі географії були університети. Свого часу у Російській Імперії сформувалася особлива модель підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, яка відрізнялася від системи країн Західної Європи. Ця модель формувалася на принципах централізованого характеру, тобто врегулювання порядку присудження наукових ступенів відбувалося не на рівні університету, а за допомогою нормативних актів загальнодержавного значення; встановлення чіткої ієрархії наукових ступенів; надання дисертації статусу не лише кваліфікаційної, але й наукової роботи; публічний захист дисертації тощо. Засадничими правовими актами, які визначали порядок присудження наукових ступенів у Російській імперії, були Положення про присудження наукових ступенів (1819, 1837, 1844, 1864 рр.), а також Загальний статут російських університетів. Право присуджувати наукові ступені з географії (магістра чи доктора) було надано усім університетам, а єдині вимоги висувалися до

Таблиця 1

Доктори і кандидати наук із суспільної географії в Україні
(за роком захисту дисертацій)

Доктори наук	Кандидати наук
1936	
	Діброва О.
1937	
	Ваньков Г.
1938	
	Смирнов О., Трипілець Ф.
1939	
	Білогуб Л., Ващенко О., Пятлі К., П'ятигорський М., Сольонов П., Чегорян О.
1940	
	Демченко М., Сищинська І.
1941	
	Юденич В.
1942	
1943	
1944	
1945	
	Зведенюк П., Старовойтенко І.
1946	
	Городній П., Іоненко І., Мукомель І., Пейсахзон Л., Теплицький В.
1947	
	Бандурко Г., Богорад Д., Пекарський С., Первякова Н., Храмов О.
1948	
	Рибачок І., Хоменко І., Шевченко Я.
1949	
	Консевич А., Корецький Л., Кугукало І., Мечев С., Повітчана К., Русаков М, Томчук О.
1950	
	Капчинська Є., Павлова В., Симоненко В.
1951	
	Золовський А., Паламарчук М., Смородинцева А.
1952	
	Гурікова В., Королюк І., Кривченко Г., Оникієнко В., Твердохлебов І. Трипілець Т.
1953	
	Баранська Г., Блажко Н., Дроздов О., Ковалевська Т., Костенко Н., Мачихін Ф., Сенькевич В.
1954	
	Волобой П., Градов Г., Куц А., Марін Л., Стогній Н., Хилюк М.
1955	
	Гудзенко П., Зільбер Г., Одарченко К., Шраг М.

Доктори і кандидати наук із суспільної географії в Україні
(за роком захисту дисертацій)

1956	
1957	
Діброва О.	Заставний Ф., Сваричевський І.
1958	
	Григор'єв А., Дейнеко Ф., Коломієць М., Лапко М., Побережна Г.
1959	
Паламарчук М.	Богуненко Д.
1960	
1961	
Богорад Д.	Маслій Л.
1962	
	Пістун М.
1963	
	Ігнатенко М., Коломієць К., Луговий В., Макаренко Г., Пітюренко Ю., Попов К.
1964	
	Іванух Р., Жупанський Я., Шипович Є.
1965	
Мукомель І.	Гнатюк Л., Приходько В., Соколов П., Стрілець І., Холматов Г.
1966	
Блажко Н.	Григораш Г., Ітїбаєв Й., Красильщиков А., Крачило М., Курамбаєв М., Нікітенко Н., Поповкін В., Топчїєв О., Шаблій О., Язинїна Р
1967	
Шраг М.	Багров М., Доценко А., Мохначук С., Табориська І., Тарасова Н., Яценко Б.
1968	
	Гонак М., Ішук С.
1969	
Золовський А.	Авдальян М., Горленко І., Григорович М., Коваленко Г., Коваленко П., Паробецький М., Степаненко А., Чернюх Л.
1970	
Заставний Ф., Ігнатенко М., Корецький Л.	Жабицька В., Курилюк М., Литвиненко Р., Нудельман В., Процко Н., Руденко Л., Шостак А., Яковенко К.
1971	
Ващенко О.	Загородній В., Ковтонюк М., Краснопольський О., Мартінова М., Суходольський К., Ташук К., Усачов М.
1972	
Оникієнко В.	Белозьорова В., Валід М., Голіков А., Дьомїна А., Фашевський М.
1973	
	Іванова Г., Корж А., Матей К., Міжега М., Писаренко С., Пушкар М., Стеченко Д., Холява П., Цапу В.

Продовження Таблиці 1

Доктори і кандидати наук із суспільної географії в Україні
(за роком захисту дисертацій)

1974	
Волобой П.	Ганечко Л., Голіков М., Калмуська Е., Коротун Л., Косенко В., Романова В., Хомра О., Щербина Н., Яснюк Т.
1975	
Пістун М.	Бітаєва Е., Дергачов В., Луконін М., Одинський І., Сиротенко А.
1976	
	Благов В.
1977	
	Ковтун В., Коценко К.
1978	
Пітюренко Ю., Шаблій О.	Балабанов Г., Білик М., Жовнір Л., Недашківська Н., Паламарчук О., Тамбовцева А.
1979	
Поповкін В., Топчієв О.	Качан Є., Пушкар І., Суханов В.
1980	
Жупанський Я.	Малюк С., Немченко Л., Обозний В., Шумський В.
1981	
	Дейнека О., Кудрявцев В., Масловська Л., Смирнов І., Руденко В., Семенов В.
1982	
Горленко І.	Бурка Й., Кузнецов М., Масляк П., Олійник Я., Полухович В., Шелепов Ю., Яковенко І.
1983	
Руденко Л.	Гричук О., Коновалова Н., Мальський М., Ніколаєнко Д., Проценко С., Ткачов А., Швець О.
1984	
Голіков А.	Луцишин П., Малина В., Пересекін В., Русанов І., Харченко В., Хусаїнов Д., Чемісов Б.
1985	
Язиніна Р.	Гаврилук Л., Дінь Ван Тхань, Заставецька О., Ігнатенко О., Крайовий О., Кузьминська О., Любіцева О., Пироженко К., Скрипник Н., Та Дінь Чінь
1986	
Дергачов В.	Бейдик О., Бекірова Г., Дудник І., Захарченко В., Ковтун Л., Кузик С., Молодецький А., Умрікулов С., Чугунова Т.
1987	
Голіков М.	Анісімова Г., Білецький М., Галух Г., Джаман В., Мармуль Л., Шевчук Л., Якушик І.
1988	
	Андерсон В., Ванюкова Л., Заставецький Б., Лясота Є., Манів З., Сажнева Н., Щабельська В.
1989	
Паламарчук О., Нудельман В.	Алексєєв І., Корчун В., Мазуркевич О., Осадчий Е., Тарангул Л.

Доктори і кандидати наук із суспільної географії в Україні
(за роком захисту дисертацій)

1990	
Іванух Р., Писаренко С., Степаненко А.	Благова Є., Бредихін М., Влах М., Гуцал В., Жадан О., Лісовський С., Нікітіна М., Палеха Ю., Підгрушний Г., Самохвал О., Сахнова Н., Смаль В., Сонько С., Шульженко Л.
1991	
Стеченко Д., Хомра О.	Адамасу Т., Атобателе С., Бобровицький А., Дебс Махмуд, Діаб Алі Мухаммед, Запорожан Л., Лабабіді Ранда, Качаєв Ю.
1992	
Балабанов Г., Крачило М., Руденко В.	Арабаджі О., Базілевич О., Кирпушко Я., Книш М., Лі Туншін, Мордвінов О.
1993	
Коваленко П., Мармуль Л., Масляк П., Фашевський М.	Аль-Хамарнех А., Барановський М., Дробишевська Т., Каратаєв Т., Малєва В., Мальська М. Провотар Н., Ровенчак І., Смаль І., Чиковаре Г., Чужиков В.
1994	
	Батсімба Ж., Дорошенко В., Коцан Н., Мацях М., Романюк М., Федунік Б., Шпарага Т.
1995	
Мальський М., Нагірна В.	Гольцов А., Дністрянський М., Жук М., Карташевська І., Лажнік В., Лебідь Н., Панасенко Т., Сердюк А., Хадрі Падр Джалал, Чижикова А.
1996	
Іщук С., Семенов В.	Байгеряков О., Бобрович І., Гунько Н., Жученко В., Круль В., Окушко Я., Потокій М., Тамбовцев Г., Ткач Д.
1997	
Луцишин П., Олійник Я.	Александрова Т., Бабарицька В., Баб'як Г., Гринюк Т., Гудзеляк І., Гукалова І., Заєць Л., Левада О., Мариняк Я., Мезенцев К., Федонюк С.
1998	
Дудник І., Доценко А., Заставецька О.	Буличева Т., Кушнір Л., Лаврук М., Патійчук В., Шишацький В.
1999	
Нікітіна М.	Вацеба В., Грець О., Кавецький І., Король О., Кошіль А., Кузишин А., Левада О., Павлов С., Перхач О., Садовник О., Стафійчук В., Стецький В., Стецько М., Сухий П., Хан Є., Шуба О.
2000	
	Блага М., Воронін І., Горб К., Грицевич В., Грицку В., Дубін В., Дубовіч І., Заячук М., Ковальчук А., Кривенко А., Куреляк В., Кучабський О., Лозинський Р., Марченко О., Пушкарь З., Романець О., Романюк Н., Фоменко В., Хомич Л., Черномаз П.
2001	
Багров М., Краснопольський О., Яценко Б.	Вісьтак О., Донець І., Заблоцький Б., Казакова Н., Матвієнко В., Панібрацька О., Побірченко В., Слащук А., Сюткін С.

Продовження Таблиці 1

Доктори і кандидати наук із суспільної географії в Україні
(за роком захисту дисертацій)

2002	
	Абкадилов Р., Донченко Л., Журба І., Запотоцький С., Коропатник Т., Логвин М., Малиновська О., Миронюк В., Паньків Н., Пенюк С., Сажнев М., Сливка Р., Страчкова Н., Яковенко Н.
2003	
Любіцева О., Смирнов І.	Бордун О., Бояр А., Ван Цішен, Гладкий О., Кузьміна О., Лужанська Т., Мальчикова Д., Матвієнко Н., Пандяк І., Пасько В., Романів О., Скабара Р., Ханова О., Хільчевська І., Яворська В.
2004	
Джаман В., Лісовський С., Немець Л., Яковенко І.	Афоніна О., Заставецький Т., Мельничук А., Мозговий А., Мокляк А., Пилипенко І., Савчук І., Ткачук Л., Чернюк О.
2005	
Бейдик О., Шевчук Л.	Барна І., Бородієнко О., Гільберг Т., Демченко В., Колотуха О., Мартусенко І., Маруняк Є., Мельниченко Т., Мрінська О., Пергат Г., Прицюк Н., Ранця І., Філоненко І., Шабашова Л.
2006	
Дністрянський М., Захарченко В., Коцан Н., Круль В., Мезенцев К., Немець К., Сонько С.	Богадьорова Л., Брайчевський Ю., Бурка В., Косташук І., Корнілова Н., Краснопольська Н., Круль Г., Мельник І., Нефедова Н., Рибачик Н., Стецюк О., Чеглазова М., Черпіцький О., Флінта Н., Штельмах О., Яковчук О.
2007	
Підгрушний Г.	Баркова Г., Брайчевський Ю., Вавринюк А., Височин М., Голод А., Греков С., Діденко К., Запотоцька І., Запухляк Н., Клочко Р., Лабінська Г., Лавриненко С., Макаренко П., Поливач К., Семенюк Л., Тітенко З., Федчук А., Чернова Г., Шевчук О., Шум І., Яроменко О.
2008	
Гукалова І.	Довгань А., Дячевська Л., Жовнір С., Заволока Ю., Заставецька Л., Ковтуник І., Коковський Л., Литовченко І., Машкова О., Новикова В., Путренко В., Теслюк Р., Трусій О., Шевчук С., Шуканов П.
2009	
Палеха Ю., Сухий П.	Безпала О., Борисова О., Зеленчук П., Кандиба Ю., Косташук В., Корнус О., Орлова М., Пашинська Н., Рунців О., Савюк О., Сологуб Ю., Тодоров В., Троценко О.
2010	
Барановський М. Гладкий О. Лозинський Р. Ровенчак І.	Альтгайм Л., Арсененко І., Вах І., Вірченко П., Григор'єва Г., Денисенко О., Єрмаков В., Заблотовська Н., Западнюк С., Запорожець Л., Ключко Л., Ковтун А., Кузнецов М., Кулешова Г., Кучинська І., Литвенко Л., Луць В., Мамчур О., Манько А., Мархонос С., Мельник К., Мельник Л., Мороз І., Олійник В., Печенюк В., Подвірна Х., Рудакевич І., Скляревська О., Цепенда М., Шевчишен М., Штокало Я.

Доктори і кандидати наук із суспільної географії в Україні
(за роком захисту дисертацій)

2011	
Мальська М., Смаль В.	Глибовець В., Заваріка Г., Заячук О., Єрко І., Ісиченко І., Клапчук О., Когатько Ю., Копер Н., Моштакова Н., Пацюк В., Петрук Є., Петрук С., Поплавська І., Пугач С., Редько Т., Ромашенко В., Саркісов А., Сегіда К., Січкаренко К., Сировець С., Скриль І., Соколова О., Таган Т., Ярьоменко С.
2012	
Воронін І., Калько А.Д.	Атаманюк Я., Білоус А., Брик С., Бойко З., Борисюк О., Буткалюк К., Воловик Л., Гаєвська Н., Гищук Р., Горожанкіна Н., Дударчук К., Дудкіна Г., Ілляш І., Колядинський П., Коромань Н., Кривець О., Новосад Н., Носирев О., Павленко Т., Покляцький С., Сайчук В., Самойлов О., Серокурова Н., Симочко Г., Смочко Н., Федюк О., Шовкун Т., Шиян Д.
2013	
Кисельов Ю., Запотоцький С.	Борисюк О., Горун М., Гуров С., Дарчук К., Депутат М., Дністрянська Н., Добровольська С., Дугаренко І., Думітраш Д., Залещик В., Клімчук Б., Кравець Т., Крашеніннікова А., Михайленко Т., Мостова І., Наконечна Г., Осіпчук І., Отечко С., Поручинський В., Пушкар О., Руденко С., Руднева М., Савченко І., Серокурова Н., Шашеро А.
2014	
Заставецька Л., Шуканов П., Яворська В.	Алісова О., Бабич О., Батиченко С., Вавринів Л., Василевська Я., Голуб Г., Грушка В., Добровольська Н., Закутинська І., Єрошина Т., Івах Я., Копачинська Г., Лакомова О., Мазурець Р., Маслова Н., Панкратьєва В., Пушкар Б., Чеченя О., Шульга В.
2015	
Пилипенко І., Мальчикова Д.	Адамович З., Гнатюк О., Доан П., Жураєва К., Ільвін О., Качур О., Лапушняк М., Маншиліна Г., Паламарюк М., Пасевич Ю., Погребський Т., Поручинська І., Телебенева Є.

здобувачів наукових ступенів і порядку їх присвоєння. Перша дисертація з географії в Україні була підготовлена Г. Величком з теми «Пластик польсько-руських земель з особливим поглядом на Карпати» і захищена в 1893 р. під науковим керівництвом проф. А. Ремана. А вже у 1901 дисертацію на тему «Плями сонячні», теж під керівництвом А. Ремана, захистив С. Рудницький. В 1913 р. О. Івановський, під керівництвом Д. Анучіна, захистив докторську дисертацію «Населення Землі. Досвід антропологічної класифікації».

Така система проіснувала до 1918 р., коли відповідним декретом радянської влади «Про зміни в складі і устрої державних наукових і вищих навчальних закладів Російської республіки» наукові ступені і вчені звання були ліквідовані.

Загалом у дореволюційний час було закладено основи подальшого розвитку системи підготовки наукових кадрів у галузі географії, а ряд елементів, що існували у Російській імперії отримали у СРСР конкретизацію і розвиток.

Формування радянської системи підготовки наукових кадрів відбулося упродовж 1920 – 1930-х рр. Спочатку вона здійснювалася за традиціями дореволюційних університетських статутів із присудженням наукових ступенів двох рівнів – магістра і доктора. На початку 1920-х рр. підготовка наукових кадрів розгорнулася також на базі науково-дослідних кафедр під керівництвом найбільш досвідчених учених. Нормативні документи НКО УРСР дозволяли присуджувати науковий ступінь доктора наук. Підготовку наукових кадрів через аспірантуру було запроваджено у 1922 р.

Основними тенденціями цього часу стали пряме втручання держави у підготовку наукових кадрів через запровадження ряду законодавчих норм по її регламентації, запровадження директивного планування наукової діяльності і її ідеологічна заангажованість [7]. Упродовж 1920 – початку 1930-х рр. в Україні оформилося два провідних центри підготовки кадрів економіко-географів, зокрема в Українському науково-дослідному інституті географії та картографії (УНДІГК) та Інституті економіки АН УРСР. Економіко-географічні дослідження в УНДІГК були зосереджені у відділах антропогеографії (згодом економічної географії та країнознавства) і описової географії під керівництвом акад. С. Рудницького, проф. Г. Величка, проф. В. Гериновича та проф. К. Дубняка. В Інституті економіки функціонував відділ економічної географії під керівництвом акад. К. Воблого. Саме вони будучи лідерами наукової школи української економічної географії здійснювали керівництво підготовкою науково-педагогічних кадрів економіко-географів того часу. Варто також відмітити, що на цьому етапі підготовки наукових кадрів складання здобувачами екзаменів відіграла важливішу роль ніж сам захист дисертації.

Відновлення наукових ступенів в УРСР традиційно пов'язують із прийняттям у 1934 р. Постанови про наукові ступені і вчені звання. Отже, у 1934 р. в УРСР була запроваджено два наукові ступені – кандидата і доктора наук. При цьому спеціальність «економічна географія» була одночасно віднесена до географічних, історичних та економічних наук. Було ухвалено вимоги до порядку їх присудження, визначено перелік ВНЗ, які мали право присуджувати наукові ступені у галузі економічної географії. В УРСР право присуджувати науковий ступінь кандидата економічних наук за спеціальністю «економічна географія» було надано лише Інституту економіки АН УРСР. До війни це право (але в галузі географічних наук) отримали також Харківський та Одеський університети. Повноваження кваліфікаційних комісій із надання вчених ступенів були передані новоствореній ВАК. Одним із нововведень цієї системи стало також призначення наукових керівників для здобувачів наукових ступенів кандидата наук, чого не було ніколи раніше. Призначення наукових керівників дозволяє нам сьогодні ідентифікувати їх персональні наукові школи.

Таким чином, підготовка наукових кадрів економіко-географів, напередодні війни, була врегульована рядом нормативних документів. Починаючи уже з середини 1930-х рр. система підготовки наукових кадрів в Україні потрапляє в повну залежність від політичного та соціально-економічного розвитку СРСР, що обумовило упродовження в життя цілеспрямованої політики щодо загального збільшення чисельності наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Про здобуття наукового ступеня за результатами захисту дисертацій, в його сучасному розумінні, можна говорити лише починаючи з 1934 р. з виходом

Постанови РНК СРСР «Про наукові ступені і вчені звання», згідно якої було введено наукові ступені кандидата і доктора наук. В цей час з економічної географії в УРСР були захищені лише кандидатські дисертації О. Діброви «Комплексне вивчення Бессарабії» (1936), Ф. Трипільця «Економіко-географічна характеристика Дніпропетровської області» (1938), Л. Білогуб «Економіко-географічна характеристика Полтавської області» (1939), О. Ващенко «Економіко-географічна характеристика Київської області» (1939), М. П'ятигорського «Економіко-географічна характеристика Сталінської області» (1939), К. Пяртлі «Економіко-географічне дослідження Японії» (1939), П. Сольонова «Харківська область: економіко-географічна характеристика» (1939), О. Чегоряна «Економіко-географічна характеристика Вінницької області» (1939) та М. Демченка «Економіко-географічна характеристика Ворошиловградської області» (1940). Всі вони, за виключенням країнознавчого дослідження К. Пяртлі були присвячені комплексним економіко-географічним характеристикам областей УРСР. 3-поміж здобувачів наукових ступенів Г. Ваньков, О. Діброва, М. Демченко, П. Сольонов та О. Чегорян пройшли аспірантську підготовку в УНДІГК, а тому їх можна вважати учнями наукової школи української економічної географії, що була сформована в УНДІГК під керівництвом акад. С. Рудницького, проф. В. Гериновича, проф. К. Дубняка та доц. І. Ландо. Серед довоєнних кандидатів наук докторами наук, уже в післявоєнний час, стали лише О. Діброва та О. Ващенко, вони ж сформували власні наукові школи. Інший аспірант УНДІГК Г. Ваньков переніс свій досвід, отриманий у стінах УНДІГК, до Чернівецького університету, де був деканом географічного факультету та завідував кафедрою економічної географії. Колишні аспіранти УНДІГК М. Демченко, М. Колосовська, П. Сольонов, О. Чегорян стали доцентами кафедри економічної географії Харківського університету.

Посилення державного контролю за підготовкою наукових кадрів підтверджується цілим рядом урядових постанов 1940 – 1950-х рр. які регламентували цей процес. У 1940-х рр. гостро постала проблема не лише кількості, проте і якості дисертаційних досліджень із суспільної географії. Досить часто подані до захисту дисертації не відповідали вимогам до наукових досліджень. Разом з тим, незважаючи на труднощі повоєнного часу вдалося розпочати роботу по підготовці кадрів у галузі економічної географії, але вищі навчальні заклади продовжували відчувати суттєвий кадровий голод у цих фахівцях. На ліквідацію цієї проблеми було вжито ряд заходів, зокрема розширення мережі аспірантур із навчанням без відриву від виробництва та введення окремої форми – річної аспірантури.

Першою повоєнною дисертацією з економічної географії, захищеною в УРСР у 1945 р. було дослідження також колишнього аспіранта УНДІГК І. Старовойтенка на тему «Економіко-географічний нарис Київської області». Загалом упродовж другої половини 1940-х рр. в УРСР було захищено досить

мало дисертацій, що пояснювалося складним матеріальним становищем здобувачів та відсутністю висококваліфікованих наукових керівників.

У цей час в економічній географії УРСР остаточно встановлюється вплив російських географів – московської та ленінградської шкіл. Цей вплив простежувався аж до розпаду СРСР. Головними центрами по підготовці наукових кадрів економіко-географів в УРСР упродовж другої половини 1940 – 1950-х рр. були Київський університет та Інститут економіки АН УРСР. Разом з тим саме на цей час припадає організаційне оформлення економічної географії в університетах Харкова, Львова, Чернівців та Одеси. З кінця 1950-х рр. як окремий потужний осередок економіко-географічних досліджень постає Рада з вивчення продуктивних сил УРСР АН УРСР, яка була заснована ще в 1934 р.

На цьому етапі у галузі економічної географії докторами наук стали лише О. Діброва та М. Паламарчук. Зокрема О. Діброва став першим доктором географічних наук в галузі економічної географії у 1957 р. без захисту дисертації за підготовлений навчальний посібник «Економічна географія Української РСР» (така практика зберігалася в СРСР з 1934 по 1960 рр). Доктором економічних наук в галузі економічної географії у 1958 р. став М. Паламарчук, захистивши дисертацію на тему «Економічні проблеми розвитку і розміщення цукробурякового виробництва в Українській РСР». Саме вони й стали в подальшому лідерами наукової школи радянської економічної географії в УРСР.

Загалом же дисертаційні дослідження 1940 – 1950-х рр. мали переважно описовий характер і здійснювалися у межах загальноприйнятого в СРСР районно-комплексного напрямку: Н. Первякова «Дніпропетровська область: економіко-географічна характеристика» (1947), І. Рибачок «Економіко-географічна характеристика Житомирської області» (1948), А. Томчук «Полтавська область: економіко-географічна характеристика» (1949), М. Русаков «Дрогобицька область: досвід економіко-географічної характеристики» (1949), В. Симоненко «Чернігівська область: економіко-географічна характеристика» (1950), Ф. Мачихін «Економіко-географічна характеристика Кам'янець-Подільської області УРСР» (1953), Н. Стогній «Економіко-географічна характеристика Запорізької області» (1954) М. Коломієць «Полтавська область: економіко-географічна характеристика» (1958), М. Лапко «Дніпропетровська область: економіко-географічна характеристика» (1958), Т. Трипілець «Економіко-географічна характеристика Запорізької області» (1959) тощо. Це були, які у довоєнний час, комплексні економіко-географічні характеристики областей УРСР. При цьому певні області користувалися підвищеною увагою дослідників і по ним уже було захищено по декілька дисертацій, а окремі області взагалі не виступали об'єктами досліджень.

Серед нових напрямків розвитку економічної географії УРСР, що розкриваються через тематику дисертаційних досліджень економіко-географів

захищених упродовж 1950-х рр. варто виокремити географію сільського господарства: Г. Кривченко «Географія сільського господарства Центрального Полісся і його головні проблеми (досвід аналізу його слабких місць і шляхи їх подолання)» (1952), М. Хилюк «Географія сільського господарства Кіровоградської області УРСР» (1954), І. Сваричевський «Географія сільського господарства Дрогобицької області» (1957), Г. Побережна «Географія сільського господарства Харківської області» (1958); географію окремих галузей промисловості: Г. Баранська «Розміщення цукрової промисловості західних областей УРСР» (1953); геоурбаністику та географію міст: Є. Капчинська «Економіко-географічна характеристика міста Полтави» (1950), країнознавство та економічну географію зарубіжних країн: О. Храмов «Економіко-географічна характеристика Гармської області Таджикиської РСР» (1947), А. Смородинцева «Монгольська Народна Республіка: економіко-географічна характеристика» (1950), І. Твердохлебов «Досвід економіко-географічної характеристики областей Словаччини» (1952) та К. Одарченко «Тунісія: економіко-географічна характеристика» (1955). Проблеми економіко-географічного районування розглянуто в дисертації Г. Зільбера «Природно-історичні райони Львівської області» (1955), а історію географії в дисертації В. Павлової «Картографічне вивчення території УРСР: історичний огляд» (1950). Присудження наукових ступенів у перше повоєнне десятиліття відбувалося на підставі нормативної бази довоєнного часу, в яких було сформульовано вимоги до формулювання наукового результату дисертації.

Поза межами дисертаційних досліджень українських економіко-географів 1940 – 1950-х рр. залишалися теорія і методика економіко-географічних досліджень, географія промисловості, географія природокористування, а також будь-які аспекти соціальної географії. Показово, що серед когорти економіко-географів, які захистили кандидатські дисертації упродовж 1940 – 1950-х рр. лише І. Мукомель у подальшому став доктором наук.

Загалом 1950-ті рр. в УРСР характеризувалися скороченням захистів дисертацій економіко-географічної тематики. Головною причиною цього була відсутність досвідчених докторів наук, професорів які могли б на високому рівні здійснювати керівництво аспірантами. Урядовою постановою 1956 р. було скасовано докторантуру як форму підготовки наукових кадрів, що також не сприяло підготовці фахівців-географів вищої кваліфікації.

Разом з тим, саме у цей час в УРСР почала формуватися потужна школа економічної географії, було закладено основи пріоритетних напрямків її подальшого розвитку упродовж 1960 – 1980-х років. В цей період відбувається активізація діяльності аспірантури з економічної географії ВНЗ (Київський, Львівський, Сімферопольський) і науково-дослідних установ (Сектор географії АН УРСР); зростання ролі Академії наук УРСР як потужного центру

економіко-географічних досліджень; упорядкування номенклатури наукових спеціальностей у галузі географії; поява спеціалізованих учених рад, які приймали дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Відновлення у 1980-х рр. докторантури як форми підготовки наукових кадрів сприяла якійсь підготовці фахівців у галузі суспільної географії. У цей час відбулося розширення номенклатури наукових спеціальностей [3]. Постанова РМ СРСР від 1972 р. затвердила такий перелік спеціальностей: географічні науки (11.00.02 – економічна географія СРСР, 11.00.03 – економічна та політична географія зарубіжних країн), економічні або географічні науки (08.00.04 – економіка районів СРСР, розміщення продуктивних сил СРСР і зарубіжних країн; 08.00.05 – економіка організація управління і планування народного господарства, у тому числі по галузям народного господарства; 08.00.14 – світове господарство і міжнародні економічні відносини; 08.00.15 – світове соціалістичне господарство і економіка зарубіжних соціалістичних країн; 08.00.16 – економіка капіталістичних країн; 08.00.17 – економіка країн, що розвиваються; 08.00.19 – економіка і розміщення природних ресурсів). 3-поміж проблем, які продовжували гальмувати підготовку наукових кадрів продовжували залишатися державна централізація, плановість, ідеологізація, партійний контроль, русифікація тощо.

Упродовж 1960-х рр. докторами наук стали Д. Богорад «Принципи, методи і організація районного планування промислових районів», І. Мукомель «Сільськогосподарські зони УРСР», Н. Блажко «Економіко-географічні методи дослідження системи міських поселень (на прикладі УРСР)», М. Шраг «Основні питання теорії комплексного розміщення промисловості УРСР», А. Золоський «Проблеми комплексного картографування економіки колгоспів і радгоспів адміністративних районів і областей УРСР», які дали методологічне обґрунтування основних напрямів економіко-географічних досліджень та визначили пріоритети розвитку науки у наступні десятиліття: географія промисловості, географія сільського господарства, географія населення та розселення, районне планування, економіко-географічна картографія. Кількість кандидатів наук у цей час зросла, близько 45 осіб отримали науковий ступінь. З поміж них 18 у майбутньому стали докторами наук: М. Пістун «Географія виробництва технічних культур Волинської і Рівненської області», М. Ігнатенко «Географія хімічної промисловості карпатських областей УРСР», Ю. Пітюренко «Розвиток і розміщення міських поселень Донецької області», Р. Іванух «Розміщення і спеціалізація сільського господарства Львівської області», Я. Жупанський «Географія промисловості Івано-Франківської області», М. Крачило «Географія населення і населених пунктів Хмельницької області», В. Поповкін «Новий тип загальноекономічних карт (на прикладі карти УРСР)», О. Топчієв «Географічні основи земельного кадастру гірських районів (на прикладі Українських

Карпат)», О. Шаблій «Лісопромисловий комплекс Українських Карпат (тенденції розвитку і структура)», Р. Язиніна «Плодоовочева консервна промисловість Подільського економічного району та її територіальна організація», М. Багров «Формування та розвиток міжрайонних транспортно-економічних зв'язків територіально-економічного комплексу (на прикладі Південного економічного району)», А. Доценко «Населення і трудові ресурси Астраханської області», С. Іщук «Територіальна спеціалізація і виробничі зв'язки промисловості (на прикладі Львівської області)», Б. Яценко «Північні райони Японії (економіко-географічна характеристика)», І. Горленко «Вплив мінеральних ресурсів на формування промислового комплексу економічного району (на прикладі Південно-Західного економічного району УРСР)», П. Коваленко «Економічний розвиток міських поселень Північного Лівобережжя УРСР», А. Степаненко «Розміщення і спеціалізація тваринництва і територіальна організація переробки його продукції (на прикладі Черкаської області УРСР)», Л. Чернюк «Розвиток машинобудування і його вплив на економічний ріст і формування виробничих комплексів промислових центрів (на прикладі великих міст УРСР)». Ці вчені згодом сформували власні наукові школи, обґрунтували ряд нових наукових напрямів суспільно-географічної науки.

Протягом 1970-х рр. докторами наук стало 11 осіб: Ф. Заставний «Економіко-географічні проблеми дослідження територіально-промислових комплексів», М. Ігнатенко «Проблеми розвитку і розміщення хімічної промисловості західних районів УРСР», Л. Корецький «Економічні проблеми розвитку і розміщення територіальної організації промисловості УРСР (методологія і аналіз)», О. Ващенко «Атлас розвитку господарства західної частини УРСР з найдавніших часів до 1970-х років ХХ століття», В. Оникієнко «Актуальні питання відтворення і ефективності використання трудових ресурсів СРСР», П. Волобой «Проблеми територіальної спеціалізації і комплексного розвитку народного господарства УРСР», М. Пістун «Аграрно-територіальні комплекси (теорія і досвід економіко-географічного дослідження)», Ю. Пітюренко «Питання методології і методики дослідження регіональних систем міських поселень (на прикладі УРСР)», О. Шаблій «Міжгалузеві територіальні комплекси (проблеми теорії і методики дослідження)», В. Поповкін «Регіональні дослідження планування (деякі питання теорії і практики на прикладі союзної республіки з обласним поділом) та О. Топчієв «Моделі просторової організації геосистем». Швидкими темпами збільшувалася кількість кандидатів наук, зокрема упродовж 1970 – 1979 рр. кандидатські ступені отримали 53 особи. Серед них докторами наук у подальшому стали В. Жабицька, В. Нудельман, Л. Руденко, А. Голіков, М. Фашевський, О. Краснопольський, С. Писаренко, Д. Стеченко, О. Хомра, М. Голіков, В. Дергачов, Г. Балабанов, О. Паламарчук.

Період 1980-х рр. позначився збереженням тенденцій попереднього часу щодо кількості захистів дисертаційних досліджень із економічної географії: 9 докторських та 62 – кандидатські. Докторами наук стали Я. Жупанський «Дослідження виробничо-територіальних комплексів картографічним методом (проблеми, методика, застосування)», І. Горленко «Мінеральні ресурси і комплексоутворення в промисловості», Л. Руденко «Наукові основи створення карт для цілей територіального планування», А. Голюков «Територіальна організація водного господарства СРСР», Р. Язиніна «Спеціалізований регіональний агропромисловий комплекс і його територіальна організація», В. Дергачов «Економіко-географічні проблеми освоєння берегової зони моря», М. Голюков «Інфраструктурно-територіальний комплекс: теорія, методика, практика», О. Паламарчук «Суспільно-територіальні системи (логіко-математична розробка географічної теорії і методика структурного аналізу)», В. Нудельман «Методологічні основи економіко-географічного прогнозування в районному плануванні і містобудівництві». 3-поміж числа кандидатів наук упродовж 1980-х рр., які у майбутньому стали докторами наук, були І. Смирнов, В. Семенов, П. Масляк, Я. Олійник, І. Яковенко, М. Мальський, П. Луцишин, О. Любіцева, О. Заставецька, О. Бейдик, І. Дудник, В. Джаман, Л. Мармуль, Л. Шевчук.

Таким чином, на протязі усього періоду існування радянської системи підготовки та атестації наукових кадрів, з моменту її формування у 1934 р. і до 1991 р., зберігалися два наукові ступеня кандидата і доктора наук. Змінювалися вимоги до їх здобувачів, до самих дисертацій, порядку їх захисту, однак двоступенева система залишалася незмінною.

За роки Незалежності в Україні було прийнято ряд законодавчих і нормативних актів, що регулювали особливості присудження наукових ступенів, спрямовані у першу чергу на підвищення якості наукових досліджень та інтеграції вітчизняної науки у світове співтовариство. Разом з тим, часті зміни на законодавчому рівні часто ставали деструктивним фактором у підготовці наукових кадрів. У 1992 р. в Україні розпочала роботу Вища атестаційна комісія на яку було покладено завдання по організації і проведенню атестації наукових кадрів, керівництво роботою спеціалізованих учених рад, здійснення контролю за науковим рівнем дисертацій, якості їх експертизи, затвердження наукових ступенів. Упродовж 1990-х – 2000-х років спостерігалася розбудова академічного сектору науки, осередком якого виступив Інститут географії та Рада з вивчення продуктивних сил НАН України, чисельне зростання аспірантів і докторантів та захистів дисертаційних досліджень, збільшення кількості навчальних закладів, де функціонує аспірантура та розширення мережі спеціалізованих учених рад по захисту дисертацій; визначення пріоритетних напрямів суспільно-географічних досліджень через затвердження паспорту спеціальності. Таким чином, якісно нові соціально-економічні та політичні умови

розвитку Української держави починаючи з 1991 р. вплинули на підготовку дисертаційних досліджень із суспільної географії, зростає їх кількість, розширився спектр досліджень, було започатковано чи відновлено ряд наукових напрямів, що не отримали розвитку в совєцький час.

Мережа спеціалізованих учених рад, які мали право приймати до захисту дисертації зі спеціальності 11.00.02 на початку 1990-х рр. була представлена двома докторськими радами (Інститут географії та Київський університет) і двома кандидатськими радами (Одеський і Львівський університети). Згодом було відкрито докторську раду у Одеському університеті. Відповідно до розпорядження КМУ у 1996 було затверджено новий перелік спеціальностей наукових працівників у галузі географічних наук У ньому було збережено спеціальність 11.00.02 «економічна та соціальна географія», а ліквідовано спеціальність 11.00.10 «історія географічної науки» [2,6]. Вищій атестаційній комісії доручили посилити контроль за рівнем дисертаційних досліджень, зокрема щодо опублікування одноосібної монографії для докторської дисертації.

Докторами наук у 1990-х рр. стали Р. Іванух «Регіональні проблеми підвищення ефективності використання і охорони природи сільськогосподарських ресурсів УРСР», С. Писаренко «Трудові ресурси і територіальна структура суспільно-територіального комплексу (економіко-географічні аспекти дослідження)», А. Степаненко «Соціально-економічний розвиток міст: проблеми комплексності і збалансованості (суспільно-географічне дослідження на прикладі УРСР)» (це було перше дисертаційне дослідження в Україні, у якому було використано у назві термін «суспільна географія»), Д. Стеченко «Методологічні основи територіального планування обласних господарських комплексів (на прикладі УРСР)», О. Хомра «Територіальна організація відтворення населення», Г. Балабанов «Агропромислові комплекси: територіальний системно-структурний аналіз (на матеріалах України)», М. Крачило «Економіко-географічні проблеми туризму та його ефективність (питання теорії, методики, практики)», В. Руденко «Природно-ресурсний потенціал і методи його економіко-географічного дослідження (на прикладі України)», П. Коваленко «Економіко-географічні проблеми розвитку міських поселень України», Л. Мармуль «Підвищення ефективності розвитку і функціонування регіонального агропромислового комплексу в умовах формування ринкових відносин (на прикладі АПК Південного району України)», П. Масляк «Машинобудування в господарських комплексах: теорія і практика територіальної взаємодії», М. Фашевський «Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження)», М. Мальський «Еколого-економічні основи розвитку територіальних господарських систем (теоретико-методологічні аспекти)», В. Нагірна «Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна

організація і природокористування)», С. Іщук «Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія)», В. Семенов «Економічні основи реформування регіонального АПК в умовах переходу до ринкових відносин», П. Луцишин «Територіальна організація обласного суспільно-географічного комплексу (на прикладі Волинської області)», Я. Олійник «Еколого-економічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування», І. Дудник «Прогнозування низових суспільно-географічних систем: теоретико-методологічний підхід», А. Доценко «Територіальна організація розселення (теорія і практика)», О. Заставецька «Соціально-економічний комплекс обласного рівня: теоретико-методологічні основи розвитку і територіальної організації», М. Нікітіна «Геоелементний фактор територіально-галузевої реструктуризації національного господарства України». Тематика більшості дисертаційних досліджень 1990-х рр. залишалася традиційною, висвітлюючи питання географії природокористування, географії населення та географії міст, трудових ресурсів, промислових і агропромислових комплексів. Однак в цей час значно спектр тематики досліджень розширився пробле-мами еколого-економічного аналізу господарства та територіальних систем, географією туризму та питаннями геоелементної економіки. Розробка нових напрямків досліджень у 1990-х роках була характерною для кандидатських досліджень. Так явною новизною тематики досліджень відзначалися роботи М. Барановського та Т. Шпараги (географія сфери послуг), В. Бабарицької, О. Байтерякова, І. Карташевської, О. Король, І. Смаля, Н. Стецько (географія рекреації та туризму), А. Гольцова (географія умов життя населення), М. Дністрянського, В. Стафійчука, Є. Хана (політична географія), В. Круля (історична географія), М. Лаврук (етногеографія), С. Павлова та В. Патійчука (географія релігій).

Серед кандидатів наук, які захистили дисертації у 1990-х роках докторами наук упродовж 2000 – 2015 рр. стала досить потужна генерація науковців (М. Барановський «Сільські депресивні території України: теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження», І. Гукалова «Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження», М. Дністрянський «Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики», Н. Коцан «Територіальна організація митної діяльності в Україні», В. Круль «Ретроспективно-географічний аналіз поселень Західної України», С. Лісовський «Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України», К. Мезенцев «Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: теорія, методологія, практика», Ю. Палеха «Теорія і практика визначення вартості територій і оцінки земель населених пунктів України (економіко-географічне дослідження)», Г. Підгрушний «Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження)», І. Ровенчак «Географія культури:

проблеми теорії, методології та методики досліджень», В. Смаль «Суспільно-географічні основи дослідження постіндустріальної трансформації господарства країн Європейського Союзу», С. Сонько «Теоретичні основи формування просторових соціогеосферних систем у контексті концепції стійкого розвитку України», П. Сухий «Формування та розвиток агропромислового комплексу західноукраїнського регіону: суспільно-географічний аналіз»). Докторами наук також стали (кандидатські дисертації захистили до 1990 р., або починаючи з 2000 р.) – М. Багров «Регіональна геополітика (на прикладі Криму)», Б. Яценко «Структура господарства Японії (економіко-географічне дослідження господарства постіндустріальної країни)», О. Любіцева «Геопросторова організація туристичного процесу», І. Смирнов «Логістичний напрям у суспільній географії: теорія і практика досліджень», О. Бейдик «Методологія і методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України», В. Джаман «Регіональні системи розселення: демогеографічний аналіз (на прикладі західного регіону України)», Л. Немець «Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку», І. Яковенко «Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження)», Л. Шевчук «Медико-соціальні основи використання трудового потенціалу в Україні», К. Немець «Суспільно-географічні основи інформаційного розвитку соціогеосистем», О. Гладкий «Суспільно-географічне дослідження промислових агломерацій України: теорія, методи, практика», Р. Лозинський «Етновна географія України», М. Мальська «Формування і розвиток просторових систем послуг (теорія та практика реалізації)», І. Воронін «Суспільно-географічне дослідження процесів інформатизації суспільства», А. Калько «Мінерально-ресурсна безпека України (конструктивно-географічний аналіз)», О. Афанасьєв «Суспільно-географічні основи регіонального природокористування: теорія і методологія (на прикладі Південно-Східної України)», Ю. Кисельов «Суспільно-географічні основи теоретичних та прикладних геософічних досліджень в Україні», С. Запотоцький «Наукові засади формування конкурентоспроможності регіону: суспільно-географічне дослідження», Л. Заставецька «Системи розселення і геопросторові аспекти вдосконалення адміністративно-територіального устрою України», П. Шуканов «Суспільно-географічні особливості формування глобального цивілізаційного простору», В. Яворська «Регіонально-демографічні процеси в Україні: теоретико-методологічні аспекти», О. Пендерецький «Збалансований розвиток дестинацій промислового туризму Карпатського регіону: теорія і практика», І. Пилипенко «Центро-периферійні процеси і структури в територіальній організації суспільства», Д. Мальчикова «Методологія і методика геоформування сільської місцевості на регіональному рівні». Усі вони своїми науковими дослідженнями якісно збагатили науковий потенціал української

суспільної географії, обґрунтували та започаткували нові напрямки її досліджень, започаткували власні суспільно-географічні школи.

Отже, початок ХХІ ст. позначився ускладненням змісту суспільно-географічних досліджень, розширенням їх об'єктно-предметної сфери, подальшою диференціацією науки. Як свідчить тематика досліджень докторських дисертацій поряд із уже традиційними напрямками досліджень на початку ХХІ ст. спостерігається суттєве зацікавлення актуальними проблемами соціальної географії, регіональної політики та регіонального управління, сталого розвитку, геоінформатики, політичної географії та геополітики. Аналіз дисертаційних досліджень зі спеціальності «економічна та соціальна географія» останніх десятиліть показує, що у багатьох роботах у назві використовуються словосполучення «суспільно-географічний аналіз»,

«суспільно-географічне дослідження», «суспільно-географічна характеристика». Тематика та зміст дисертаційних досліджень свідчить про переважання в останні роки тем із проблем соціальної географії, природокористування та еколого-економічного розвитку територій. Наступну позицію займають дисертаційні роботи, що присвячені проблемам формування суспільно-територіальних комплексів і систем різного рівня, географії рекреації та туризму. Разом з тим, уже протягом останнього десятиліття були виконані суспільно-географічні дисертаційні дослідження якості життя населення, депресивності регіонального розвитку та збалансованого розвитку територій різного рівня, регіонального економічного розвитку та його програмування, геопланування, регіональної політики та етнополітики, проблем глобалізації світового простору тощо.

Таблиця 2

Кількісні показники захисту докторських дисертацій в Україні за 1993 – 2015 рр.

Роки	Кількість захистів											
	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Всього	784	687	499	720	524	376	461	539	454	550	587	717
Географічні науки	10	9	3	4	5	5	5	1	6	4	8	14
11.00.02	4	0	2	2	2	3	1	0	3	0	2	5
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Всього	665	745	761	725	826	997	972	932	1289	1178	1036	
Географічні науки	2	12	3	4	5	12	3	5	12	10	6	
11.00.02	2	6	1	1	2	4	2	2	3	3	3	

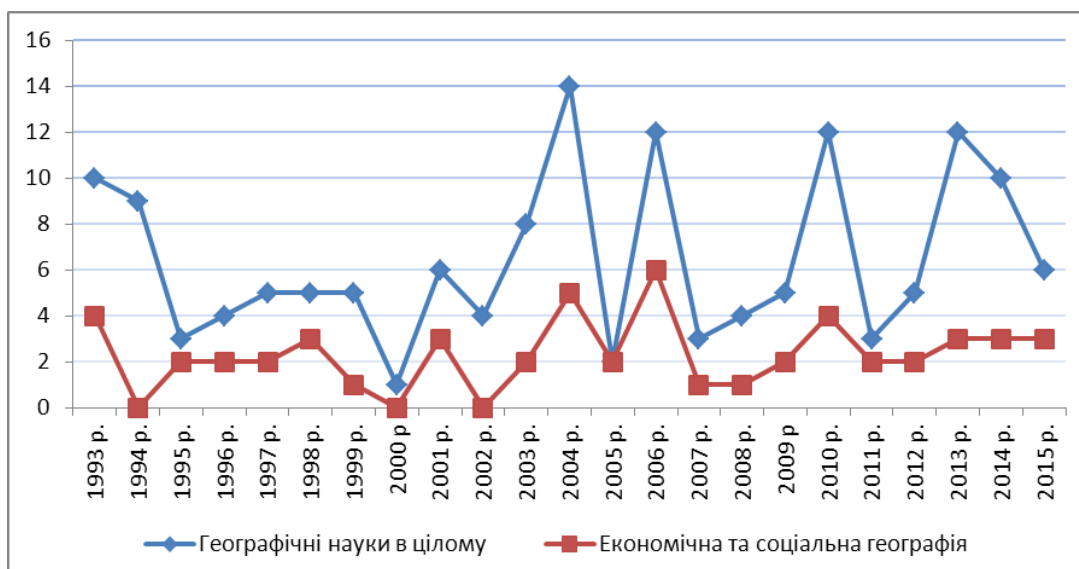

Рис. 1. Динаміка захисту докторських дисертацій з географічних наук та суспільної географії в Україні у 1993 – 2015 рр.

Упродовж 2000 – 2015 рр. кандидатами географічних наук за спеціальністю «економічна та соціальна географія» стали 277 осіб, а тематика їх досліджень також свідчить про розширення спектру суспільно-географічних досліджень: суспільно-географічна регіоналістика, географія зарубіжних регіонів та країн, географія транспорту та зв'язку, географія сфери послуг, географія способу життя населення, рекреаційна географія та географія туризму, демо та етногеографія, політична географія та геополітика, методика суспільно-географічних досліджень, регіональне управління, геоэкономика, географія ринку, медична географія, географія освіти та науки, історична географія, географічне краєзнавство тощо. На початку 2000-х років з'явилися перші дисертації присвячені питанням розвитку української суспільної географії – В. Матвієнко, О. Вісьтак. У 2003 р. постановою ВАК України було започатковано нову спеціальність для здобувачів наукових ступенів у галузі географічних наук – 11.00.13 «історія географії». За час її існування було захищено лише одну докторську дисертацію М. Костицею «Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика» та 9 кандидатських (О. Чернюх, Н. Краснопольська, О. Яроменко, С. Шевчук, О. Борисова, Ю. Кандиба, О. Троценко, М. Шевчишен, О. Федюк). Слід відзначити, що дві із них (дисертації О. Борисової та О. Троценко) були виконані з проблем історичної географії. Показовим є той факт, що 7 із 9 дисертацій були присвячені питанням розвитку української суспільної географії. У 2012 р. постановою ВАК України ця спеціальність була закрита.

За офіційними даними МОН України [9] станом на 1 січня 2016 р. в Україні діє 1050 спеціалізованих вчених, і лише 7 (0,66 % від загальної кількості) із них мають право проводити захисти дисертацій за спеціальністю «економічна та соціальна географія» (4 докторські ради і відповідно 3 кандидатські).

Аналіз захистів докторських дисертаційних досліджень із суспільної географії за два останні десятиліття (табл. 2) також демонструє, що суспільно-географічні дослідження не займають лідируючих позицій у системі наукових досліджень, а науковий потенціал суспільної географії у загальному науковому потенціалі держави має низькі показники. Із загальної кількості захищених в Україні упродовж 1993 – 2015 рр. докторських дисертацій 52 роботи були суспільно-географічними, однак це становить 35 % від загальної кількості робіт із географічних наук.

Якщо ж проаналізувати кількість захистів докторських дисертацій із суспільної географії в межах географічних наук, то за останні роки спостерігається майже чітка тенденція між кількістю захищених робіт із географії і часткою суспільно-географічних робіт. Найменшою вона була у 1994 р. (жодної роботи із 9 захищених), 2004 р. (5 дисертацій із 14) і 2013 р. (3 із 12 відповідно); а найвища частка була характерна для 1995 р. (2 дисертації із 3) та 2005 р. (2 із 2). Середньорічний показник захисту докторських дисертацій в Україні

із географічних наук складає 6 дисертацій на рік, а із суспільної географії – 2 дисертації відповідно (Рис. 1).

Детальний наукометричний аналіз функціонування наукових шкіл в українській суспільній географії крізь призму захисту дисертаційних досліджень ми здійснили у попередніх дослідженнях [8].

Із затвердженням у 2015 р. нового переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою, у найбільш скрутному становищі опинилася спеціальність «економічна та соціальна географія». Введення нової спеціальності «Науки про Землю», що об'єднала 21 спеціальність геологічного і географічного профілів, однозначно не сприяло розвитку географічної науки взагалі та її суспільної складової зокрема. До єдиної спеціальності «Науки про Землю» поряд із іншими спеціальностями включено спеціальність «Географія», яка розчинилася у спеціальності «Науки про Землю». Разом з тим, згідно з визначеною відповідністю спеціальностей 2011 та 2015 р. для здобувачів наукових ступенів усі географічні науки віднесені до нової спеціальності «Науки про Землю», у той час коли географічні спеціальності переліку 2011 р. виявилися розпорощеними по різним спеціальностям у переліку 2015 р. Зокрема, те що стосується суспільно-географічної складової то спеціальність «економічна та соціальна географія» одночасно потрапила до двох галузей знань – природничих наук (спеціальність «Науки про Землю») та соціальних і поведінкових наук (спеціальність «Економика»), теж саме відбулося і з спеціальністю «політична географія та геополітика», а спеціальність «географія рекреації і туризму» опинилася і в галузі природничих наук («науки про Землю») і в галузі сфери послуг (спеціальність «Туризм»). Із метою належного забезпечення розвитку географічної науки в Україні у листопаді 2016 р. було прийнято Постанову КМУ про виділення окремої спеціальності «Географія». Тепер черга за визначенням її предметних спеціалізацій. Так із поміж суспільно-географічних спеціалізацій мають бути виділені такі як «економічна та соціальна географія України», «природокористування та сталий розвиток територій», «географія світового господарства», «географія населення та розселення», «політична географія та геополітика», «географія рекреації та туризму», «управління регіональним розвитком».

Висновки. Динаміка й тематика захищених дисертацій з проблем суспільної географії має прямий зв'язок з періодами розвитку наукових шкіл в українській суспільній географії. На основі аналізу динаміки й тематики дисертаційних досліджень з проблем суспільної географії є підстави виділити чотири періоди: I період (1893 – 1935 рр.) – від захисту першої дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі географії, для якого були характерні поодинокі дисертаційні дослідження, що носили переважно міждисциплінарний характер. II період (1936 – 1956 рр.) – від захисту першої кандидатської

дисертації, характеризується переважанням комплексних економіко-географічних досліджень областей України, які виконувалися за типовим планом та на основі типової методики. III період (1957 – 1991 рр.) – від захисту першої докторської дисертації, репрезентований рядом економіко-географічних досліджень, переважно географії господарства, зокрема географічних основ вдосконалення територіальної організації та комплексоутворення в матеріальному виробництві, а також незначною часткою дисертаційних робіт із проблем географії населення та соціальної географії. IV період (починаючи із 1991 р.) – сучасний етап, що характеризується не лише кількісною диференціацією тематики суспільно-географічних досліджень, але й якісним розширенням спектру її проблематики за рахунок вивчення конкурентоспроможності регіонів, виробничої спеціалізації і збалансованого розвитку економіки регіонів, обґрунтування створення ринкової інфраструктури і вдосконалення

міжбюджетних відносин, територіальної організації галузей господарства і виділення полюсів зростання; якості життя населення та проблем депресивності у розвитку територій, географії культури, геософії, геодемографії, просторово-часової поведінки людини; проблем взаємодії суспільства і природи; політичної географії, територіального управління і прогнозування, регіональної політики, стратегічного планування та просторового регулювання соціально-економічних процесів і т.д.

Проведений нами аналіз свідчить також про наявність ряду проблем і викликів перед сучасною школою українських суспільних географів, які, разом з тим, виступають і стимулюючим фактором щодо подальшого розвитку науки, утвердження її наукового потенціалу та визнання результатів досліджень на державному рівні. Проблеми та перспективи розвитку наукових шкіл української суспільної географії потребують окремого спеціального дослідження.

References:

1. *Geografična nauka v Nacional'nij Akademij Nauk Ukraini* [Geographical Sciences at the National Academy of Sciences of Ukraine]. Eds.: L. G. Rudenko, A. M. Marinich, V. P. Palienko et al. Kyiv, 2009. (In Ukrainian).
2. Kondratenko P., Nagirnij V. Atestaciâ naukovih kadriv višoi kvalifikacij v galuzi geografičnih nauk [Certification of qualified scientists in the field of Geographical Sciences]. *Ukrainian Geographical Journal*, 1997, Vol. 2, pp. 67–70 (In Ukrainian).
3. Kostenko I. V. *Naukova titulatura Ukraini v kontekstî svitovogo dosvidu: vitoki, rozvitok, sučasni pravovi realii* [Ukrainian scientific titulare in the context of international experience: origins, development and current legal realities]. Kyiv, 2011. (In Ukrainian).
4. Mezentsev K. V. Problemi ta perspektivi ukraïns'koï suspil'noï geografii XXI stolittâ [Problems and prospects of Ukrainian human geography of the XXI century]. *Journal of Social and Economic Geography*, 2008, Vol. 5, pp. 23–30. (In Ukrainian).
5. Nagirna V. P. Rudenko L. G. Tematika disertacijnih doslidžen' v rusli sučasnih suspil'nih problem v Ukraini (special'nosti «ekonomična i social'na geografiâ», «geografična kartografiâ», 1992 – 2002) [Topics of dissertation researchs in line with contemporary social problems in Ukraine (specialty «Economic and Social Geography» and «Geographical cartography», 1992 – 2002). *Ukrainian Geographical Journal*, 2004, Vol. 2, pp. 60–74 (In Ukrainian).
6. Nagirnij V. Pidgotovka naukovciv-geografiv v Ukraini [Training of geographers in Ukraine]. *Ukrainian Geographical Journal*, 1995, Vol. 1–2. (In Ukrainian).
7. Regejlo I. *Pidgotovka naukovih i naukovo-pedagogičnih kadriv višoi kvalifikacij v Ukraini u XX stolitti – počatku XXI stolittâ: istoriografični aspekti* [Training of scientific and pedagogical staff in Ukraine in the twentieth century - beginning of the XXI century]. Kyiv, 2014. (In Ukrainian).
8. Shevchuk S. Kompleksnij analiz disertacijnih robit iz suspil'noï geografii v Ukraini (1936 – 2012 rr.) [Comprehensive analysis of the theses in human geography in Ukraine (1936 – 2012)]. *Ukrainian Geographical Journal*, 2015, Vol. 4, pp. 31–39. (In Ukrainian), <http://dx.doi.org/10.15407/ugz2015.04.031>.
9. The official site of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Access mode: www.mon.gov.ua